

Botos Katalin

Párhuzam két korszak között – könyvismertetés

Beth Rabinowitz, a Rutgers University politikatudományi fakultásának docense (associate professor), aki filozófiai és társadalomtudományi alapképzést kapott a New York-i és a Chicagói egyetemen, és Berkleyben szerezte meg a PhD-fokozatát, 2013-ban, szimpatikus elvet követ oktatási gyakorlatában. Azt szeretné, ha tanítványai bárhol találják is majd meg a helyüket az életben, széles körű, szolid intellektuális bázissal rendelkezzenek. Ez a szemlélet meglátszik a *Defensive Nationalism* c. opusán is. Alapos történelmi ismeretekkel, egy-egy korszak jelentős közgazdász tudósai munkásságának ismeretével mutatja be, mi vezetett korunkban a *védekező nacionalizmus* kialakulásához.

Munkájának ismertetésekor előre kell bocsátani, hogy természetesen ő is a számára elérhető hírforrásokból tájékozódik korunk eseményeit illetően, s azok nem biztos, hogy helyesen tükrözik a mai politikai viszonyokat, például hazánk helyzetét Európában. Így a recenzens nem ért egyet a szerző bizonyos következtetéseivel, például a magyar politikát illető megjegyzéseivel, de a munka egészét illetően értékesnek találja a megközelítést.

Mit állít, mit sugall Rabinowitz? Azt, hogy nagyon erős párhuzam található az 1860–1920 és az 1960–2020 közötti időszakok gazdaság- és politikatörténetében. Mindkét időszakot jellemezte egy-egy nagyhatalom törekvése a világ fölötti uralomra, mindenekelőtt gazdasági-pénzügyi téren, és mindkét korszak a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedéséhez vezetett. A gazdaság rohamos fejlődését azonban a gazdasági különbségek fokozódása kísérte. A pénzügyi szféra hatalma egyre növekedett. Rabinowitz két jeles közgazdász-társadalomtudós munkásságán keresztül világítja meg, hogy mi miért történt.

Polányi Károly munkássága alapján a bankok hatalmát vizsgálja (43. o.). A bankrendszer vált a táguló piacon történő vállalkozások finanszírozójává és az államok hitelezőjévé, az államkötvények felvásárlása által. Így a gazdaság növekedése egyben a banki tőke gyarapodását jelentette. Polányi vitatta, hogy csak a bankrendszer jogosult pénzteremtésre; hogy az állami pénzteremtés az infláció okozója. Állítása *szerint a pénzt mindig is az állam teremtette*. Szerinte a 19. századi liberalizmus bankpénzrendszere csak kivételes jelenség a történelemben, mivel

azt, hogy mi a pénz és annak értéke, mindig az állam határozta meg. *Csak az állam által szabályozott piac létezett a történelemben.* Az amerikai New Deal csupán némiképp visszaállította az állam szerepét, amelyet a 19. században maga alá gyűrt a pénzpiac. *Kétirányú folyamat ment végbe a vizsgált korszakban,* párhuzamosan: a liberalizmus fentről erőltetése, és alulról, a dolgozó rétegek felől meg a szociális védelem fokozódó követelése. Polányi úgy vélte, hogy a kapitalizmus a tervezésen alapuló szocialista rendszer felé fejlődik majd tovább¹.

Joseph Schumpeter viszont arra világított rá, hogy a reálgazdaság mely folyamatai adtak lehetőséget a pénzügyi szféra hatalmának ilyen mértékű megnövekedésére (58. o.). A technikai haladás, a hatalmas infrastrukturális beruházások hitelt igényeltek. Szerinte a hitellel, *teremtett pénzzel* történő finanszírozás révén – és *csak ezt tekinti hitelnek Schumpeter* – a bankszektor a jövedelmező tevékenység hozamának részesévé lett a kamatokon keresztül. Ő nem a pénzrendszer oldaláról indul ki, hanem a reálgazdaságból, az innováció szerepéből. A *teremtő rombolás* elméletének atyja, a *vállalkozó fogalmának* megalkotója. Maga is eljut ahhoz a gondolathoz, amelyhez Polányi: *a kapitalizmus tovább fog fejlődni szocializmussá...* Nem hibái miatt, ahogy Marx gondolta, hanem éppen erényei teszik tönkre a kapitalizmust. Hiszen mind nagyobb konglomerátumok jönnek létre, s ezekben a vállalkozó szellem csökken, a tervezés viszont nő. Tanulságos következtetésekre jut a demokráciát illetően is, a szocialista demokráciát fából vaskarikának tartja, de a kapitalista demokráciát is irreálisnak véli: az csupán az *elitek versengése*. A szegény, befolyásolható tömegek megnyeréséért... (Hát, még ha látta volna e manipuláció hatalmas lehetőségeit korunkban!)

A két nézet – Polányi és Schumpeter – kombinálásából igyekszik Rabinovitz levonni következtetéseit

(Kimunkálja a történelmi párhuzamokat) A 19. századot két eszmeáramlat elterjedése jellemezte: a nemzeti érzés (nacionalizmus) és az elit elleni lázadás.

A nemzeti érzés *horizontális* kapcsolódási rendszer. Összekapcsolja a kisember és a vezető rétegek érdekét, például, egy külső elnyomó hatalommal szemben. (Nem kell messze menni,

¹ Igaz, mi tudjuk Polányinak az életrajzából, hogy a létező szocializmus jelenségei megingatták a kommunizmus, szocializmus rendszerébe vetett hitét. Ezt csak az 1956-os magyar forradalom adta vissza neki. (Lásd: Botos Katalin: Akinek 1956 hazát adott. Élet és Tudomány, 2018. 44. sz.)

hiszen az 1848-as forradalom nálunk is éppúgy a magyar polgárok és kisnemesek mozgalma volt, mint amennyire Széchenyi István és Batthyány Lajos arisztokrata köreie.)

De van a korszaknak egy *vertikális* eszmeáramlata is. Ebben a kisember áll szemben az elittel. (A 1848-as forradalomban ez is megjelent; éppen a baloldali eszméket terjesztő, plebejus Táncsics kiszabadítása volt az egyik első esemény.)

Ne feledjük, hogy a magyar forradalom évében jelent meg a Kommunista Kiáltvány! Útjára indult a marxista, kommunista mozgalom. A nemzeti eszme ugyanakkor Európában továbbra is erős volt: Franciaországban, Napóleon után, majd 1861-ben létrejött az Olasz Királyság, 18971-ben meg a német császárság, a kormány élén Bismarck kancellárral.... A Monarchiában a nemzetiségek öntudatra ébredtek. A nemzeti érzés egyre erősebb lett.

Gazdasági szempontból a 19. században viszont mindenképpen a liberalizmus volt az uralkodó eszme. Egybeesik tehát a politikai liberalizmus és a nemzetállamok kialakulásának rendszere (65. o.).

Rabinowitz bemutatja, hogy 1860-tól 1930-ig a *liberalizmust* két nagy eszmeáramlat kezdte felváltani a huszadik században: a *fasizmus* és a *szocializmus*. Figyelemreméltó tipizálása Rabinowitznak, ahogy létezik *jobboldali és baloldali védekező* nacionalizmus; ahogy van *agresszív és megtartó* nacionalizmus is.

Van olyan nacionalizmus, amely az önazonosság megtartására irányul, de van, amelyik kifejezetten *ellenséges* a külső népekkel, fajokkal szemben. A baloldali védekező nacionalizmus a gazdasági jövedelemkülönbségekre helyezi a hangsúlyt. A sanyarú sorsot a polgárok a külső erőknek tulajdonítják. A jobboldali nacionalizmus lényege szintén ez, de itt szerepet játszanak más tényezők is: az idegenkedés a más fajtól, kultúrától, szokásoktól, vallástól. Az utóbbi számtalan formát ölthet. Legszélsőségebb formája a *fasizmus* (helyesebben fogalmazva: a *nemzeti szocializmus*, mert a szerző leginkább a német példa alapján határozza meg a fogalmat).

Az új eszmék ugyancsak a *társadalmi-gazdasági, vertikális feszültséget* lovagolták meg. Bár a *horizontális, nacionalista* eszmék ekkor is áthatották a társadalmat. Létrejöttek ugyan az Internacionálék, amelyek a munkások nemzetközi szolidaritására alapoztak, de tudjuk, hogy az első világháborúban nem a proletár nemzetköziség győzött, hanem a nacionalista eszmék alapján állították egymással szembe a német és francia munkásokat, parasztokat.

A világháború során Oroszország importálta a szocialista-kommunista eszméket, és létrehozta a proletárdiktatúrát, a szovjethatalmat. A két világháború közötti „tűzszünetnek” tekinthető időszakban viszont a német jóvátételi költségek elviselhetetlen terheivel megágyaztak a náci hatalomátvételnek. Ott a baloldali szocialista és a nemzeti szocialista erők birkózásából az utóbbi került ki győztesen. Így ott 1933-ban diktatúra kezdődött, amelynek csak a II. világháború vetett véget.

Rabinowitz részletesen elemzi az 1860–1920 közötti gazdasági folyamatokat is. Ekkor még az USA protekcionista politikát folytatott, s Anglia volt a vezető állam: a liberalizmust támogató és a világot globalizáló gazdasági hatalom. A korszakot a nagy infrastrukturális projektek jellemezték, a gőzhajózás, a telegráf, az elektromosság, és a média forradalma, a modern sokszorosítási technikával. Megfelelteti aztán ezeknek a 1970–2020 közötti időszak technikai találmányait: a digitalizációt, a repülőgépeket, a számítógépeket, mobiltelefonokat... (63.o).

Polányira támaszkodva, bemutatja, hogy a nemzetközi kapcsolatok intenzívebbé válásához a 19. században szükség volt a nemzetközi pénzügyekben egy megfelelő valutarendszere. Ez az *aranystandard* volt, míg a 20. században a *Bretton Woods-i valutarendszer*. A 19. század ipari és katonai nagyhatalma Anglia, de a 20. században a vezető szerep már az USA-é.

Úgy vélem, talán tényleg csak egy nő tudta olyan szemléletesen érzékeltetni, hogy a politika miként tükröződik a pénzügypolitikában, mint ahogyan ez a *Defenziv Nationalism* c. műben megjelenik. A 19. század nagy vívmánya volt az aranystandard létrehozása. Ezt nagy küzdelem előzte meg, voltak hívei ugyanis az ezüstalapú pénzkibocsátásnak is. Könyve 143. oldalán Rabinowitz bemutatja, hogy a gyermekmesék egyik híres alkotásában, az „Óz, a csodák csodája” című történetben hogyan jelenik meg a bimetallizmus és az aranystandard képviselői közötti küzdelem. Hiszen az amerikai farmerek ezüstpénz-pártisága fejeződött ki benne, szemben az aranyalapú pénzrendszert támogatókkal, az északkeleti vasúti bárókkal, a nagy ipari létesítmények tulajdonosaival szemben. (Ezüst bővebben volt Amerikában; a farmerek érdeke az ezen az alapon lévő bőségesebb pénz- és hitelkínálat volt...) Dorothy, a farmerlány; az aranykőves út meg az aranypénz-rendszerre utal; Oz, a nagy varázsló maga a szövetségi állam, amely „varázslattal” dönthet, hogy arany, vagy ezüst legyen-e a gazdaság pénze... A Szalmaember a farmerek, a Bádogember az ipari lobbis, a Gyáva oroszlan meg a politikusok megszemélyesítője... (Oz neve maga is az *uncia* szó rövidítése az angol nyelvben...) A gonosz boszorkány az ezüststandardot elemzőket testesíti meg, egyesek szerint ő nem más, mint Grover Cleveland elnök, vagy J. P. Morgan, a rendkívül gazdag bankár...

Rabinovitz bemutatja az akkori politikai csatározás szereplőit, a populista a People's party harcát, a georgeismust (amelyet hazánkban Kun Zsigmond, a hosszú életet megélt közgazdász és műgyűjtő propagált, lelkesen, a 20. század közepén).

A védekező nacionalizmus legjelesebb képviselője az USA-ban abban a korban J. Bryan kongresszusi képviselő volt, aki a „Free silvers movement” mozgalmat vezette, s szenvedélyes szavakkal ostorozta az aranystandard híveit, hogy „aranykeresztre akarják feszíteni az emberiséget...” Ő volt a defenzív nacionalizmus képviselője, méghozzá, *a baloldali nacionalizmusé.*

Rabinowitz érzékelteti, hogy Európában a 19. században korán megjelent a jobboldali nacionalista eszme. Képviselője Arthur de Gobinau francia arisztokrata volta, akihez az árja felsőbbrendűség elmélete köthető (146.o). Ez igen nagy hatást gyakorolt, különösen a német gondolkodásra. Gobinau idealizálta az agrárius társadalmat. Német konzervatív körökben a mezőgazdaságot szinte azonosították a hazával, a Vaterlanddal, s a parasztságot mint a nemzeti erő megtartóját idézték. Később Hitler munkájában is megjelent, hogy a parasztság évezredek óta örök forrás a társadalom, a városok számára, és kétségkívül a hadsereg bázisa; egzisztenciáját ezért mindenképpen biztosítani kell. Ezzel a paraszti létforma dicsérése valahogy megbélyegződött. Sajnálatos, hogy Gobinau ismertetésekor Rabinowitz is mintha minden természetközelséget, a vidéki életet népszerűsítő korunkbeli áramlatot bizonyos értelemben egyfajta jobboldali nacionalizmusnak, majd hogyanem fasizmusnak érzékelné. Az ember szinte szégyenkezni kezd, hogy a népi kultúrához, viseletekhez, dalokhoz, táncokhoz vonzódik, mert eszerint akkor ő jobboldali nacionalista (ami azért Rabinowitznál a fasizmus előszobája).

(Védekező nacionalizmus: jobboldali, baloldali...) Rabinowitz a jelenkort is bemutatja, a hasonlóságokkal a 19. századhoz. A média forradalmi hatalmát, az elképesztő technikai újdonságokat, az új mozgalmakat.

Egyik jelenség napjainkban *a natívizmus.* Utóbbi olyan ideológia vagy mozgalom, amely előnyben részesíti az „őshonos” lakosságot a bevándorlókkal vagy idegenekkel szemben. Kulturálisan a helyi hagyományokat részesíti előnyben, a külső globalista hatásokkal szemben. (Noam Chosky például a veleszületett szerkezetekre vezeti vissza a nyelvi képességeket, és nem a tanulásra.) Bemutatja a wokeizmust, feminizmust, a homoszexualitás híveinek táborát. Jelzi, hogy a jobboldali liberalizmus erőteljesen a családot védi, a hagyományos női

szerepekkel. Valójában nem érzékelteti, hogy ennek azért nem csupán a nézetekben gyökerező alapja van, hanem a társadalom maga is sürgetne egyfajta visszalépést ebben az irányban. Rengeteg szélesebb körű társadalompszichológiai és szociológiai vizsgálódás jelzi ugyanis, hogy a család szétesése valóban komoly probléma a modern társadalomban. Sokkal egészségesebb lenne, ha – egy egyébként *toleráns* társadalomban –, nem lazulnának meg alapvetően a családot összetartó erők, ha a gyermekek kettős példát látnának maguk előtt, férfias férfit, s okos, de gyöngéd nőt; ha nem kellene ingázniuk az elvált szülők között, ha az otthon melegében nőnének fel, és tanulnák meg az egymáshoz való alkalmazkodást, melyre a társadalomban mindenképpen szükségük lesz. A jobboldali gondolkodást Rabinowitz kifejezetten a *Nők vissza a fakanálhoz!* -mozgalomként tünteti fel... Ez nem tűnik igazságosnak, hiszen akad példa az emancipált nők szép családi életére. Szemlélete nem tükrözi, hogy ezen értékek kiveszése a társadalomból kétségkívül gondot jelent.

Nem túl kedvező továbbá az sem, hogy a szerző a jobboldali nacionalizmust valamiféle macsó vonásokkal, az erő túlzott tiszteletével jellemzi. Nem lenne jó, ha napjaink elnőiesedő férfi-társadalma ezzel az ideológiával takaródna! Hogy is mondta József Attila? „Mi férfiak, férfiak maradjunk... S nők a nők, okosak, kedvesek.” Nem feltétlenül jelenti, hogy fasisztoid törekvés lenne, ha a mai turbulens és gyakran erőszakkal teli világunkban valamely ország vagy politikai mozgalom az ütőképes hadsereg védelmét hangsúlyozza. Szalonpacifizmus „a nem akarok katonát látni”...

Rabinowitz beszél a korunkban jelentkező Q’Anon mozgalomról is, amely misztikus, nemzeti mozgalomként keletkezett az Egyesült Államokban, s terjedt el „különösen az evangélikus keresztények között (176. o.). A mozgalomhoz kötik az amerikai közelmúlt tömeg-megmozdulásainak egy részét, például a Capitolium elleni rohamot. Követői egyfajta „mélyállamban” hisznek, amelyben a politikusok, hírességek, gazdasági vezetők maguk alá gyűrik az államot, és irányítják a világ eseményeit. (Ezzel a nézetükkel azért nincsenek egyedül...) A misztikus jövőbe vetett hittal rendelkeznek, miszerint a jelen elitet elsepri az idő, és egy „jó” vezetőréteggel helyettesíti. Vitathatatlanul nagy kérdés, hogy ki a „jó vezető”. A mozgalom tagjai elutasítják a racionalizmus felsőbbrendűségét, mély kötődéssel vannak a tradicionális múlthoz. Bizonyos kapcsolódást mutatnak a 19. századi „völkisch” mozgalmakhoz.

Rabinowitz érdekességként említi, hogy a misztikus dolgok iránti vonzódás a jobboldalon olyan jelenségekhez vezetett – például Olaszországban –, hogy tradicionalista klubok alakultak. (Ezzel jelölték meg őket, nehogy fasiszta jelzőt ragasszanak rájuk.) Tolkien művére alapozva

Hobbit kluboknak nevezték őket. E mesevilágban csupa agrárius fickó él, aki védi erdei királyságát a vad barbár hordák ellen. Olaszthonban Hobbit klubok léteztek tehát. Szerzőnk itt se tagadja meg magát, s felidéri, hogy Giorgia Meloni, a jobboldali olasz politikus is gyerekként egy Hobbit-klub tagja volt... (177. o.)

Beth Rabinowitz könyve befejezésében elég viharfelhős perspektívát vázol elénk. Igézi a különböző országokban feltárt és megakadályozott jobboldali csoportok tervezett fegyveres akcióit. (Történelmi visszatekintésében is utalt a 19. század végének anarchista merényleteire.) Úgy látja, hogy a jól kiépített demokráciák sem immunisak az autoriter jelenségekkel szemben, úgy, ahogy ezt korábban hitték. A többpólusú világ beköszöntével éles rivalizálás kezdődött a hatalmi centrumok között, és sokan szembefordultak a globalizmussal. Fokozódik a protekcionizmus. Mindez – szerinte – a háborúskodás előszele. Mint írja, vége szakadt „az évszázados békés szakasznak, amely a Párizsi Békekonferenciával kezdődött” (213. o.).

Nem egészen érti a magyar olvasó a záró fejezet utolsó oldalát... Hogy beszélhet a szerző pozitívan, 100 éves békéről? Először is, még Keynes szerint is roppant igazságtalan volt az a párizsi béketárgyalás... Ki is tört utána a II. világháború... Igaz, annak lezárása után valóban volt egy „békés” szakasz, de bizony az a két világrend fegyveres egyensúlyán nyugodott...Az ötvenes-hatvanas években – legalábbis mi, itt Kelet-Európában – *alig szabadultunk meg a háborús félelemtől...*

Azzal viszont egyetérthetünk, hogy napjainkban valóban kialakulóban van egy többpólusú világrend. (Fukujama jóslata tényleg nagy melléfogás volt. Nem jött el a „történelem vége.”) Igaz az is, hogy napjainkban törékeny a béke, bármennyire összefonódott a globalizmus eredményeként a világ.

Pesszimizmusra hajló záró gondolataival azonban Rabinowitz nem kockáztat sokat. Legfeljebb mégis sikerül megőrizni – adja Isten, *megteremteni Ukrajnában is!* – a békét, a jobboldali előretörés mellett is (sőt éppen azért.) Valószínűleg, *senki nem fogja felhánytorgatni neki, hogy miért nem a borúsabb jövő valósult meg...*

(Beth S. Rabinowitz: Defensive Nationalism. Explaining the rise of populism and fascism in the 21st century. Oxford Universty Press, 2023, 292 oldal)